

Rode avances, die werden afgewimpeld.

door drs.M.D.Bogaarts

Voorstellen van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer tot regelmatig overleg met de collega's van de KVP ten tijde van de rooms-rode coalitie 1946-1948.

De rooms-rode kreeftendans tot de verkiezingen van 1946.

In de periode 1945-1946 ligt de incubatietijd van het na-oorlogse politieke bestel van Nederland. De verwachting van enkelen, dat een nieuwe politieke formatie vanuit de gezamenlijke strijd tegen de bezetter ter bestrijding van de nood kon worden gestart op basis van een samengaan van veel oude politieke groeperingen onder de vlag van de Nederlandse Volks-Beweging (NVB), kwam niet uit. De vernieuwing van het politieke leven bleef beperkt tot de zeker niet onbelangrijke reconstructie van de R.K.Staatspartij tot Katholieke Volks-Partij (KVP) en de uitbouw van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) met enige kleine groepen uit het confessionele kamp en met de vrijzinnig liberalen tot Partij van de Arbeid (PvdA). De Liberale Staatspartij veranderde kort voor de eerste na-oorlogse verkiezingen voor de Tweede Kamer van 17 mei 1946 haar naam in Partij van de Vrijheid (PvdV), maar deze titel gold toch vooral de economische vrijheid en derhalve voor de oude aanhang van de vroegere Liberale Staatspartij. De Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU), de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) en de Communistische Partij van Nederland (CPN) - deze laatste na enig aarzelen - keerden zonder meer met de oude beginselen terug. De KVP, die beoogde program- en beginselpartij, alsook eenheidspartij voor alle katholieken, te zijn en de PvdA, die had gebroken met de marxistische uitgangspunten van de vroegere SDAP, waren derhalve de enige werkelijke nieuwe sterren aan het politieke firmament. Het lag voor de hand dat deze beide groepen de vernieuwingsgedachte in het politieke leven ook concreet getalpe zouden geven, al was het alleen maar om aan de druk van de vernieuwers in eigen kring, vooral afkomstig uit de NVB, tegemoet te komen. De oude garde binnen de KVP en de PvdA, die realistisch de doordringing van de vernieuwingsgedachte onder het electoraat inschatte, heeft de vernieuwers waar mogelijk afgeremd: de KVP moest als eenheidspartij allen in katholieke kring te vriend kunnen houden en uiteenrafeling van het katholieke electoraat in een progressieve en een conservatieve groepering voorkomen, terwijl de PvdA voor het probleem stond een aftocht van vroegere SDAP-kiezers naar de uit de oorlogstijd zeer populaire CPN af te snijden. Dat samenwerking tussen beide zich progressief noemende partijen na de verkiezingen geboden was ter oplossing van de geweldige problemen van het land was voor de politici van KVP en PvdA geen vraagstuk. Wél was het de vraag hoe ver de samenwerking voor en na de verkiezingen in dit kader moest gaan.

De NVB, of wat daar nog van over was begin 1946, heeft nog weten te bereiken dat, na de erkenning dat de partijvernieuwing beperkt zou blijven tot de ombouw van enige oude partijen, in ieder geval gesproken zou worden over de opstelling van een gezamenlijk urgentieprogramma voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer van mei 1946. Dit overleg heeft echter niets opgeleverd. De ARP, de CHU en de Liberalen - de CPN was vooral onder druk van de KVP buiten dit overleg gehouden; de SGP kwam voor dit overleg evenmin in aanmerking - haakten al spoedig af. De PvdA, die het verst in de vernieuwing was gegaan en onzeker was over de effecten daarvan op de kiezers, achtte het niet gewenst een gezamenlijk urgentieprogramma met de KVP als enige partner op te stellen. Een meerderheid van het partijbestuur van de PvdA wilde de verschillen met de KVP, zoals die in die dagen al in het noodparlement naar voren waren gekomen inzake de economische inrichting van het land en de oplossing van het groeiend conflict in Nederlands-Indië, niet verdoezelen. De top van de PvdA had daarbij nogal hoge verwachtingen van een mogelijke doorbraak van de PvdA met een duidelijk progressief programma in de katholieke gelederen. Men wilde de KVP daarom niet gaan opsieren met de eigen progressiviteit. De PvdA wenste daarom niet verder te gaan dan het opstellen van een gemeenschappelijke verklaring over de overeenstemming van een aantal belangrijke punten in de programma's van KVP en PvdA, hetgeen door de KVP als te onduidelijk voor de kiezers werd afgewezen. Juist omdat in de KVP een belangrijke groep op de constituerende partijraad van de KVP van 22 december 1945 had weten vast te leggen dat voor de verkiezingen diende te worden gestreefd naar een gemeenschappelijk urgentieprogramma tussen de daarvoor in aanmerking komende partijen moest het KVP-bestuur tegenover de achterban ostentatief de mislukking van de onderhandelingen over dit gemeenschappelijke urgentieprogramma bij de PvdA leggen. Begrijpelijk dat de KVP het eindvoorstel van de PvdA om een permanente contactcommissie ter bespreking van de belangrijkste politieke thema's in te stellen heeft verworpen, omdat dit toch een overeenstemming over samenwerking tussen KVP en PvdA zou suggereren, die door het afwijzen van een gezamenlijk urgentieprogramma van de kant van het bestuur van de PvdA nu eenmaal niet bestond. Daarmee was de zaak afgedaan en kon de KVP in haar propaganda de schuld voor het mislukken van de samenwerkingsgedachte volledig aan de PvdA toeschrijven, al was de partij ook weer verstandig genoeg om het progressieve deel onder haar electoraat te paaien door samenwerking met de PvdA in het na de verkiezingen te vormen kabinet in het vooruitzicht te stellen. In het belang van het Christendom moest een samenwerking van socialist en communisten in de oppositie worden voorkomen, aldus het KVP-propagandamateriaal. "Hiermede is dus geenszins gezegd, dat wij onder alle omstandigheden met de PvdA moeten samenwerken en nog minder, dat wij uitsluitend met de PvdA moeten samenwerken. Maar het is wel een reële factor, waarmede wij - juist voor de verwerkelijking van onze zedelijke beginselen in de toekomst -

rekening moeten houden", zo luidde tenslotte het KVP-standpunt in deze kwestie. Een door het KVP-bestuur uitgelokte bisschoppelijke aanbeveling om KVP te stemmen heeft er voor gezorgd het karakter van de KVP als beginsel- en als eenheidspartij voor alle katholieken aan te scherpen, zodat de KVP progressief en gegarandeerd katholiek de stembusslag inging. (1)

Van der Goes van Naters wil rooms-rode fractiesamenwerking.

De grote verwachtingen bij de PvdA over de doorbraak in het andere kamp bij gelegenheid van de eerste verkiezingen na de oorlog werden niet bewaarheid. De KVP werd de grootste partij, onmiddellijk gevolgd door de PvdA. De socialisten hadden nogal wat kiezers verloren aan de CPN, die 10% van het electoraat wist te vangen. De overige partijen waren door de kiezers vrijwel in hun oude posities bevestigd. De partijpolitieke machtsverhoudingen waren derhalve niet sterk aangetast. De vernieuwing van het land kon alleen nog gestalte krijgen in de samenstelling van het kabinet, dat door de formateur, dr. L.J.M. Beel (KVP), werd voorbereid. Beel mikte, conform de opdracht, op een parlementair kabinet, dat in de kern zou steunen op KVP en PvdA. Op basis van de programma's van KVP en PvdA schreef de formateur in enkele dagen een Proeve van een regeringsprogram, dat hij aan de voorzitters van de fracties in de Tweede Kamer van KVP, PvdA, ARP, CHU en PvdV voorlegde. Al spoedig bleek dat de protestants-christelijken en de liberalen zich niet konden vinden in de voornemens ten aanzien van Indië en in de sociaal-economische paragraaf. Beel had hen ook niet nodig, want KVP en PvdA beschikten samen over een comfortabele meerderheid in het parlement. In straf tempo werkte hij zijn Proeve vervolgens in overleg met mr. C.P.M. Romme, de katholieke voorman in de Tweede Kamer, en met jhr. mr. M. van der Goes van Naters, de PvdA-fractieleider, om tot een omvangrijk stuk, dat als Proeve van een regeringsprogram de instemming kon hebben van de KVP- en PvdA-fractie. Met uitzondering van de kwestie-Indië, die slechts kort werd behandeld en ruimte overliet voor de resultaten van de nog te voeren onderhandelingen met de republikeinen, werden op een aantal terreinen van overheidszorg beleidsvoornemens opgesomd, die hetzij in de formulering zelf, hetzij in de afweging onderling het compromis vormden tussen KVP- en PvdA-wensen. Zo kon de KVP zich vooral herkennen in de paragraaf over de inrichting van het economisch leven - of beter: het achterwege laten van het dwingende karakter daarvan - en de PvdA in de schets over de uitbouw van de sociale voorzieningen en de nieuwe structuur van de belastingen. Beide partijen konden zich accoord verklaren met de vergaande financiële sanering in het land, die al grotendeels in het parlement aanhangig was gemaakt en waartegen ARP, CHU en liberalen op belangrijke onderdelen grote bezwaren koesterden. Duidelijk was dat - nog afgezien van Indië - de voorgenomen rooms-rode coalitie voor zware hindernissen zou worden gesteld bij de uitvoering van deze Proeve van een regeringsprogram, die door de schriftelijke instemming van Romme en Van der Goes van

Naters met de omgewerkte versie door Beel als definitief regeringsprogram in de constituerende vergadering van zijn kabinet kon worden voorgelegd. Het program-Beel schetste immers slechts de ruwe contouren van de voorgenomen wetgeving en maatregelen, zodat veel zou afhangen van de goede geest binnen het kabinet en tussen de fracties, waarop dit kabinet zou steunen, bij de uitvoering van de beleidsvoornemens van dit program. Zowel KVP als PvdA zouden de compromissen van dit program in eigen kring nog moeten verkopen.(2)

Vol goede moed toog het kabinet-Beel op 3 juli 1946 aan het werk. Voor de socialisten heeft dit kabinet-Beel altijd een geheel andere gewicht gehad dan voor de katholieken. De laatsten hadden, samen met de ARP en de CHU, het interbellum politiek beheerst en konden zich eigenlijk geen kabinetsformatie meer voorstellen, waarbij zij niet zouden zijn betrokken. Daarentegen hadden de socialisten het regeringskasteel slechts dan mogen betreden, toen het vaderland in gevaar was en de rijen op politiek gebied moesten worden gesloten (kabinet-De Geer, 1939). Van onderhandelingen over een regeringsprogram met een serieuze inbreng van socialistische kant was toen geen sprake geweest. Nu, bij de formatie van 1946, was dat allemaal anders geworden: de socialisten hadden hun wensen naar voren kunnen brengen en tot voorwerp van onderhandelingen kunnen maken. Beel kon terecht in zijn regeringsverklaring van 5 juli 1946 spreken van een "Nieuw Bestand" tussen socialisten en confessionelen, waarbij het voordeel vooral bij de socialisten lag, die van hun trauma van de eeuwige oppositie waren verlost. Socialisten als Van der Goes van Naters koesterden dan ook grote verwachtingen van de deelname van de PvdA aan de regeringsverantwoordelijkheid. Hoewel ook een aantal katholieken, waaronder niet op de laatste plaats Beel zelf, de samenwerking met de PvdA op een progressief program hoog schatte als noodzakelijke voorwaarde voor een snel herstel van het geschonden land, is een groot deel van de leiding van de KVP zich altijd bewust geweest van de mogelijkheid en van de noodzaak om ook met andere partijen politiek samen te werken teneinde delen van het eigen program te kunnen verwezenlijken. Dat program van de KVP moest immers het karakter van de KVP als volkspartij weerspiegelen. De KVP stond derhalve niet alleen voor de taak om bijvoorbeeld een herverdeling van het nationaal inkomen te bewerkstelligen die de werknemers zou stimuleren om de wederopbouw van het land aan te pakken, maar ook om de vrije beroepen, de werkgevers, de middenstand in het katholieke milieu te vriend te houden. Als volkspartij moest de KVP derhalve een soort middenkoers varen, waarbij per kabinetsperiode steeds opnieuw moest worden beoordeeld met welke politieke partners het eigen program het best kon worden gerealiseerd. In 1946 was de PvdA, zoals de KVP voor de verkiezingen had betoogd, de meest aangewezen partner, maar dat hield geen exclusief verbond met die partij in dat andere partners voor altijd uitsloot.

Van der Goes van Naters wist maar al te goed dat de PvdA alleen via samenwerking met de katholieken in de regering kon worden gehouden. Een linkse meerderheid met de CPN was niet mogelijk, waarbij nog kwam dat de PvdA zich nadrukkelijk van de CPN wenste te distantieëren. Alle overige oppositiepartijen stonden ter rechterzijde van de KVP. Van der Goes van Naters heeft er daarom veel voor over gehad de KVP met de smalle rooms-rode coalitie te verzoenen en mogelijke conflicten over het program-Beel en de uitvoering daarvan, alsook over allerlei andere politieke problemen bij voorbaat te voorkomen. Vandaar dat hij al in zijn commentaar op de Proeve van een regeringsprogram van Beel op 6 juni 1946 had geschreven, dat in de komende regeringsperiode ook los van de opsomming in de Proeve vele moeilijke en principiële vraagstukken om een oplossing vroegen. Hierbij doelde Van der Goes van Naters op een aantal door de KVP bij de kabinetsformatie op tafel gelegde punten van principieel belang, zoals het op Gods wil gegrond zijn van de Nederlandse normen, de mogelijkheid van het sluiten van het kerkelijk huwelijk vóór het burgerlijk huwelijk, de financiële gelijkstelling van alle onderwijsvormen, het bestrijden van het verval van de publieke moraal, het tegengaan van de echtscheidingen en de verbetering van de zondagswet.(3)

Van der Goes van Naters liet weten dat hij deze problemen niet uit de weg wilde gaan, maar wilde opsplitsen tussen zaken, die opgelost, besproken of uitgesteld moesten worden. Hij kwam in dit schrijven daarom terug op het al voor de verkiezingen door de PvdA in de onderhandelingen met de KVP gedane voorstel om een gemengde - uit KVP-ers en socialisten samengestelde - vertrouwelijke contactcommissie in het leven te roepen, die de eerste twee categorieën vraagstukken kon aanpakken. Vrij snel na het tot stand komen van het kabinet-Beel heeft Van der Goes van Naters zijn collega van de KVP, Romme, benaderd met de vraag of deze niets voelde voor een dergelijke commissie in de vorm van een permanente contactcommissie tussen de twee fracties in de Tweede Kamer. Daarbij had Van der Goes van Naters ook de bedoeling deze commissie te doen gebruiken als een soort voorparlement, waar beide regeringsgezinde fracties in gezamenlijk overleg hun houding tegenover de regering konden bepalen.(4) Hoe zouden de reacties bij de KVP-fractie zijn op een voorstel dat zo fors de KVP-fractie zocht te binden aan de PvdA-fractie in weerwil van de middenpositie die de KVP als volkspartij moest innemen?

De KVP-fractie buigt zich over het PvdA-voorstel. (5)

Romme heeft, midden in de discussies over de instelling van een Commissie-Generaal voor Nederlands-Indië, eind augustus 1946 een nota bij zijn fractie laten bezorgen, waarin hij het voorstel-Van der Goes van Naters analyseerde op zijn bruikbaarheid in het licht van de KVP-politiek. Voor Romme ging het er allereerst om het PvdA-voorstel te toetsen naar de gezamenlijke taak: het in veilige haven brengen van het program-Beel. De KVP had met de PvdA die taak op zich genomen en het welslagen van deze taak was volgens Romme de beste garan-

tie voor de KVP om op de verdere politieke ontwikkeling de grootst mogelijke invloed te kunnen uitoefenen. De verwezenlijking van het program-Beel hing vervolgens af van de vraag of het program-Beel wel werd uitgevoerd in de geest van de ontwerper "of anders gezegd, in onze geest", en van de vraag of er geen dingen buiten het program zouden gebeuren, die onoverkomelijke bezwaren met zich mee zouden brengen voor het kabinet, voor de Tweede Kamerfractie van KVP of PvdA of die de hechtheid van de politieke vertrouwensbasis van het kabinet in min of meer ernstige mate afbreuk zouden doen. Ten aanzien van de eerste voorwaarde bij de verwezenlijking van het program-Beel voelde Romme er weinig voor om tot geregeld overleg te komen, tenzij het kabinet om een dergelijk overleg tussen afgevaardigden uit beide fracties - waaraan leden van het kabinet ook zelf zouden deelnemen - zou vragen. Deze vorm van overleg is ook inderdaad enkele malen onder Beel inzake de Indië-politiek toegepast. Romme meende namelijk dat door regelmatig georganiseerd overleg tussen de twee fracties de leiding in de uitvoering van de afgesproken politiek zou worden verplaatst van het kabinet naar de meerderheid in het parlement, waarop het kabinet steunde, en een soort voorparlement dreigde te worden gecreëerd met uitsluiting van andere groeperingen. In het bijzonder achtte Romme de KVP hierdoor benadeeld om op die punten, "waar ónze geest der programuitvoering afwijkt van die van onze partner", ad-hoc-meerderheden te zoeken. De KVP-fractie leider onderkende hiermede dat de KVP ruimte had naar de rechterzijde, terwijl de PvdA geen kant op kon, waardoor de PvdA volledig aan het program-Beel en aan de medewerking daarin van de KVP was gebonden. Wél was Romme bereid te zorgen dat er buiten het program geen dingen zouden gebeuren die verwezenlijking van het program-Beel zouden bemoeilijken. Daarom leek het Romme juist dat beide fracties zouden afspreken geen belangrijke aangelegenheden op zich te nemen of daarin een standpunt te bepalen, tenzij na voorafgaande kennisgeving aan elkaar en na behoorlijk onderling overleg. Ongetwijfeld heeft Romme bij het laatstgenoemde voorstel gedacht aan de voor de KVP onverkwikkelijke gang van zaken begin augustus 1946, toen het PvdA-Tweede Kamerlid A.M.Joekes onverhoeds de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, dr.J.J.Gielen (KVP), had geïnterpelleerd over de voorgenomen reorganisatie van en ontslagen binnen diens departement en de toonzetting van deze interpellatie de socialistische wrevel over het overgaan van deze ministerspost in andere hand - na dr.G.van der Leeuw (PvdA) - had ver-raden. Samenvattend meende Romme dat het voor beide partijen beter was het georganiseerd overleg niet te strak aan te trekken. De KVP moest volgens hem niet bevreesd zijn voor onderlinge afwijkingen, die de samenwerking niet echt in ge-vaar brachten. Door persoonlijk contact tussen leden van beide fracties kon de verhouding altijd nog over en weer worden verbeterd, aldus Romme, die zijn re-actie op het voorstel-Van der Goes van Naters overigens zelf als "mager" ken-schetste. (6)

Deze nota van Romme heeft nogal wat reacties van leden van de KVP-Tweede Kamerfractie losgewoeld. Onder de schriftelijke reacties waren er enkele die zich ten gunste van het PvdA-voorstel uitspraken. Zo kreeg Romme bijval van de kant van het fractielid J.M.Peters. Dit Kamerlid was namelijk van mening dat de PvdA als politiek experiment - doorbraak, los van strikte beginselen - niet overeenstemming was met de politieke traditie in Nederland. Van de PvdA kon derhalve slechts een opportunistische politiek worden verwacht, gericht op onmiddellijke successen. Hierdoor kon het beoogde politieke overleg wel eens vreemde consequenties hebben. Ook hij onderkende, precies als Romme had aangeduid, dat de PvdA meer aan het program-Beel was gebonden dan de KVP, "gezien onze beginselen en gezien onze ruimere armslag naar rechts". Ook W.J.Andriessen, de nieuwe partijvoorzitter van de KVP, had de nodige reserves tegenover de PvdA en wilde niet verder gaan dan het voorstel van Romme: incidenteel overleg tussen de fracties.

De meeste schriftelijke reacties bepleitten het accepteren in een of andere vorm van het voorstel-Van der Goes van Naters. C.G.Matser was van oordeel dat een parlementair kabinet slechts dan pas goed kan functioneren als er een vaste meerderheid in het parlement kan worden gevonden. Van de kant van de ARP en de CHU was naar de notitie van Matser niets te verwachten bij de realisatie van een werkelijk progressief program. Daarom stelde hij een periodiek overleg tussen de twee fracties voor, bijvoorbeeld een keer per maand. De "ideoloog" en peetvader van de KVP, pater mag.dr.J.G.Stokman o.f.m., volgde in zijn zeer uitvoerige antwoordnota een soortgelijke redenering, waarbij hij de onderhandelingen die voor de verkiezingen met de PvdA waren gevoerd over een vorm van stembusaccord op basis van een gemeenschappelijk urgentieprogram in herinnering bracht. Goed overleg tussen de regeringsgezinde fracties was volgens hem noodzakelijk om het parlementaire stelsel behoorlijk te laten werken. Het gemis aan daadkracht van de regeringen voor de oorlog in Nederland had juist geleid tot allerlei onvrede over het parlementaire stelsel. Door het totstandbrengen van een goede "working majority" kon het parlementaire stelsel en de daadkracht van de regering alleen maar worden versterkt. De uitvoering van het program-Beel zou nog genoeg problemen tussen KVP en PvdA kunnen opwerpen, aldus Stokman, zodat alleen al om een kabinetscrisis te voorkomen geregeld overleg moest worden bevorderd. Als tweede motief noemde Stokman de uitwerking van de gedachte van het Nieuwe Bestand tussen vooruitstrevende confessionele en niet-confessionele groepen. Daartegenover stond de noodzaak de kloof tussen communisme en socialisme te verdiepen, aangezien volgens Stokman alles draaide om de stelling: vóór of tegen het communisme. Er moest derhalve alles worden beproefd om de PvdA aan de KVP te binden, voor zover dat in overeenstemming was te brengen met de eigen beginselen. Als experiment van politieke samenwerking wilde Stokman - juist ook omdat de samenwerking tussen katholieken en socialisten in Europa een unicum was en een voorbeeld kon zijn voor het buitenland - er alles

uithalen wat er in zat. De door Romme opgeworpen bezwaren achtte Stokman van geen grote waarde. De leiding in de politiek - het nemen van het initiatief bij wetsontwerpen - werd door overleg van de fracties niet ondergraven. Slechts werd er naar gestreefd om gezamenlijk een standpunt tegenover het regeringsbeleid te bepalen. Ook zag Stokman geen heil in het zoeken naar ad-hoc-meerderheden van KVP en delen van de oppositie, omdat uit alles was gebleken dat er zeer grote verschillen lagen tussen de oppositie ter rechterzijde en de regeringspartijen zoals inzake Indië en de sociale wetgeving. Zelfs 'inzake principiële vraagstukken leek het Stokman beter te trachten de KVP-visie door de PvdA erkend en aanvaard te krijgen.

Deze laatste stelling van Stokman was ook terug te vinden in de nota van het duo mr. E.M.J.A. Sassen en F. van Vliet. Ook zij gingen er van uit dat de PvdA op principiële gebied meer nabij was dan de ARP en de CHU en zelfs meer begrip had voor specifiek katholieke wensen. Zo de PvdA op een aantal principiële punten de zienswijze van de KVP niet deelde, was het volgens de opstellers van deze nota eerder nodig de PvdA te overreden. De grootte van de KVP verplichtte immers tot zending en tot overreding van andersdenkenden, niet tot het spreken van het machtswoord. Juist de gezinspolitiek, waarin zaken thuis hoorden als het handhaven van een goede moraal, de verzorging van goed (bijzonder) onderwijs en ruimte voor het gezonde gezin door fiscale, loon- en prijspolitieke maatregelen, moest geen exclusief katholieke zaak worden. Daarom bepleitte deze nota een ruimer overleg tussen de fracties van KVP en PvdA in de Tweede Kamer, bijvoorbeeld om te bekijken in hoeverre het kabinet voortvarend genoeg was bij de uitvoering van het program en in hoeverre hierbij de juiste weg werd gekozen. Volgens Sassen en Van Vliet was het namelijk niet zo, zoals Romme had beweerd, dat het initiatief altijd bij de regering behoorde te liggen, al zou de voorgenomen contactcommissie allereerst een controlerende taak hebben. Uiteraard moest de uitvoering van het regeringsprogram van het kabinet niet worden verplaatst naar de fracties, noch diende een soort voorparlement te worden geschapen. Belangrijkste doel van de contactcommissie moest zijn het voorkomen van tweespalt in de regeringscoalitie en het op het goede spoor houden van deze coalitie. (7)

Deze nota's contra en pro het standpunt van Romme over de samenwerking van de fracties van KVP en PvdA hebben er kennelijk toe geleid het onderwerp, dat nogal wat stof heeft doen opwaaien in de KVP-Tweede Kamerfractie en de waarde van de smalle rooms-rode samenwerking al zo kort na de start van het kabinet-Beel ter discussie had gesteld, te laten rusten. De vrijlating van de politieke delinquenten, het standpunt van de regering inzake mogelijke annexatie van Duits grondgebied en vooral de kwestie-Indië eisten eind 1946-begin 1947 alle aandacht op. Incidenteel overleg tussen de fractieleiders van KVP en PvdA in de Tweede Kamer heeft er voor gezorgd dat in de meest klemmende kwesties in deze periode de regeringscoalitie overeind werd gehouden en averij werd voorkomen.

Het tweede PvdA-voorstel tot nauwere fractiesamenwerking.

Naar aanleiding van de afronding van de behandeling van de begroting voor 1947 in het parlement hebben Van der Goes van Naters en mr. J.A. Burger, secretaris van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer, op 6 maart 1947 een brief aan de collega's van de KVP gericht, waarin op het voorstel-Van der Goes van Naters nog eens werd teruggekomen. "Wij zijn tot de conclusie gekomen, dat bij alle goede wil tot praktische samenwerking van beide zijden de vormen daarvan nog onvoldoende zijn gebleken", aldus dit schrijven. Men stelde derhalve voor om de voorzitters van de beide fracties in gezamenlijk overleg te laten bekijken over welke wetsontwerpen of andere politieke onderwerpen gemeenschappelijk fractieoverleg nodig was, om via de besturen van de fracties wisselende gezamenlijke commissies voor dit overleg te doen benoemen en tenslotte om geen moties of interpellaties te laten houden zonder voorafgaand overleg tussen de fractievoorzitters en de voorzitters van de gezamenlijke fractiecommissies. Met deze formuleringen kwam dit voorstel in de richting van hetgeen Romme nog net voor mogelijk hield, zodat verondersteld mag worden dat de PvdA-fractie op de hoogte was van de nota-Romme over dit thema en de daardoor uitgelokte discussies in de KVP-fractie.

Op 23 april 1947 kwam het antwoord van het bestuur van de KVP-Tweede Kamerfractie, waaruit bleek dat zelfs het voorstel van Romme aan zijn fractie om contact met de PvdA-fractie op te nemen bij het bepalen van een standpunt in belangrijke aangelegenheden werd losgelaten. Weliswaar werd de PvdA-fractie verzekerd, dat "ook de Katholieke Kamerfractie op voortdurend overleg prijs stelt", maar dat "haar voorkeur echter uitgaat naar een meer ongedwongen samenwerking, speciaal tussen de fractievoorzitters en met name met het oog op de uitvoering van het gemeenschappelijk urgentieprogramma". Argumenten tegen het PvdA-voorstel werden niet genoemd. Voor de KVP-Tweede Kamerfractie was de zaak duidelijk van de baan; de PvdA-fractie is er niet meer op teruggekomen. (8) De beperking in de wederzijdse consultatie had als onmiddellijk resultaat dat in het najaar van 1947 over die zaken, die niet strikt in het regeringsprogramma waren geregeld, tussen de coalitiegenoten een concurrentieslag ontbrandde, zoals inzake de landbouwprijzen, toen het Tweede Kamerlid J. Groen (KVP) van de interpellatie van ir. A. Vondeling (PvdA) over de landbouwprijzen gebruik maakte om de landbouwminister S. L. Mansholt (PvdA) onder zware druk te zetten. (9)

Waarom werd het PvdA-gebaar genegeerd?

De poging van de kant van de PvdA-fractie leider in de Tweede Kamer om de rooms-rode samenwerking te verdiepen was doodgelopen. De afwijzing door de KVP kan worden gezocht in staatsrechtelijke en in politiek-strategische argumenten. Ogenschijnlijk moet het voorstel-Van der Goes van Naters op het eerste gezicht diens enthousiasme over het programma-Beel en de totstandkoming

van het Nieuwe Bestand hebben weergegeven. Niet ten onrechte heeft Van der Goes van Naters gemeend ook in de KVP-fractie aanhang voor de verdieping van het Nieuwe Bestand te kunnen vinden. Achter het voorstel-Van der Goes van Naters ging echter een bepaalde opvatting over het functioneren van het parlementaire stelsel schuil, waarvoor Romme, blijkens zijn nota aan zijn fractiegenoten, op zijn hoede was. In 1945 was van de hand van Van der Goes van Naters verschenen "De leiding van den staat", waarin hij, in aansluiting op bepaalde kritiek voor en onder de oorlog in Nederland op de geldende staatsrechtelijke praktijk, een gedegen pleidooi hield voor een reconstructie van het staatsbestel van het land teneinde de democratie nieuwe inhoud te geven in het kader van de volledige socialisatie van de politieke, economische en sociale machtsfactoren die hem voor ogen zweefde. Voor de parlementaire praktijk betekende dit dat het zwaartepunt in de leiding van de staat moest worden verlegd naar de volksvertegenwoordiging, die de algemene leiding in de politiek zou krijgen. De regering trad nog slechts op als bewindvoerder, belast met de dagelijkse leiding. Het parlement bundelde in deze visie de volksopvattingen, uitmondend in rechtsovertuiging. De regering had geen andere taak dan die rechtsovertuiging te doen realiseren. In de praktijk zou dit betekenen dat het parlement niet zozeer controle diende uit te oefenen op gevoerd beleid, maar aanmoediging of afkeuring diende uit te spreken over te voeren beleid. Daarom wilde Van der Goes van Naters regelmatig overleg tussen een vaste groep Kamerleden van verschillende politieke instelling en een minister. Alleen zo kon de controle op het te voeren beleid gestalte krijgen. De term "voorparlement", die Van der Goes van Naters in zijn mondelinge toelichting op zijn voorstel over de fractiesamenwerking tegenover Romme had gehanteerd, had dan ook een bepaalde betekenis en dat zal Romme niet zijn ontgaan. In het streven van Van der Goes van Naters delen van zijn staatsrechtelijke visie al vast te verwezenlijken paste niet alleen zijn voorstel tot georganiseerd fractieoverleg, maar ook zijn wens dat de voorman van de socialisten in het kabinet - dr. W. Drees, minister van Sociale Zaken - tevoren met de PvdA-fractie in de Tweede Kamer punten van het kabinetsberaad zou doorspreken, hetgeen Drees heeft geweigerd. (10)

Uit de hiervoor weergegeven correspondentie over de nota-Romme ten aanzien van de verinniging van de rooms-rode samenwerking blijkt dat ook in de Tweede Kamerfractie van de KVP wel personen konden worden gevonden, die staatsrechtelijk een eind met Van der Goes van Naters wilden meegaan. Maar Romme zelf wilde zeker geen zo vergaande verandering van de staatsrechtelijke praktijk als zijn PvdA-collega voorstond. Niet dat Romme geen bijstelling van het staatsstelsel wenselijk vond. Ook hij had in zijn "Nieuwe grondwetsartikelen" in 1945 "een bijdrage tot herstel en vernieuwing" willen leveren, waarin hij onder meer niet alleen over de volksvertegenwoordiging opmerkelijke stellingen

lanceerde - hij wenste verkiezing voor de ene kamer van het parlement via de provinciale staten en de bestuurders der wettelijke erkende "standen" - , maar ook voorstellen deed ter verbetering van de parlementaire praktijk. In de geldende praktijk hadden regering en parlement volgens Romme te zeer eenzelfde taak, terwijl het hem er om ging de gezonde invloed van het volk en de besluitvaardigheid van het centrale gezag op harmonische wijze te verbinden. Het parlement moest "geen regerinkje gaan spelen", omdat het daartoe niet was uitgerust. De medewetgevende taak van het parlement was bij de groei van de wetgeving naar de mening van Romme ook niet vol te houden. Het parlement diende zich te beperken tot het aangeven van de grote lijnen en het uitoefenen van controle op het doen en laten van de regering. De wetgevende macht diende derhalve niet gezamenlijk - naar de tekst van de geldende grondwet - door Koning en Staten-Generaal te worden uitgeoefend, tenzij bij algemene begrotingswetgeving, bepaalde wetsvoorstellen en initiatief-ontwerpen. Het recht van amendement moest volgens Romme vervallen. In die visie van Romme had de regering een geheel eigen taak, waarvoor de richtlijnen te ontleen waren uit de door Romme voorgestelde grondwetsartikelen omtrent het geestelijk fundament van het Koninkrijk en uit de grote lijnen die de volksvertegenwoordiging zou aangeven. De visie van Romme verschilde derhalve van die van Van der Goes van Naters, maar ontmoette die van de PvdA-fractieleider inzake de wens de slagvaardigheid van de regering op basis van het vertrouwen van het parlement te vergroten. In zijn nota over het voorstel-Van der Goes van Naters heeft Romme gesteld, dat de invloed van de regeringsgezinde fracties op de regering was gegarandeerd door de afspraken op hoofdpunten in het regeringsprogramma van Beel. Juist tijdens de kabinetsformatie, als er onderhandeld kon worden over het programma, kon de parlementaire invloed naar de opvatting van Romme het best tot gelding worden gebracht. Tijdens de kabinetsperiode konden de regeringsgezinde fracties in het parlement er op toezien dat het regeringsprogramma werd uitgevoerd en desnoods was Romme bereid hiervoor enig overleg tussen de voorzitters van de betrokken fracties noodzakelijk te vinden. Principieel moet Romme, getuigd op zijn publicatie van 1945, er weinig voor gevoeld hebben er aan mee te werken een overwicht van het parlement permanent gedurende de kabinetsperiode te bevestigen via uitvoering van het voorstel van Van der Goes van Naters. Men wist immers waar deze socialist op uit was. Men kan er verbaasd over zijn dat Van der Goes van Naters zijn voorstel deed tegenover iemand die duidelijk had laten weten wars te zijn van het ondergraven van de zelfstandige rol van de regering, al was het maar door het instellen van zoiets schijnbaar onschuldigs als een permanente contactcommissie van de twee regeringsgezinde fracties. (11)

Los nog van het staatsrechtelijk kader, dat het PvdA-voorstel kon impliceren, moet dit voorstel ook op praktische en politiek-strategische gronden weinig aantrekkelijk zijn geweest voor een meerderheid van de KVP-fractie, die tenslotte kon worden gevonden in de afwijzing van het PvdA-voorstel. Daar was aller-

eerst de herinnering aan de mislukking van de besprekingen over het gezamenlijk urgentieprogramma, toen de PvdA nog hooghartig dacht de winnaar van de verkiezingen te zullen worden. In dit licht zal het PvdA-voorstel een opportunistische indruk hebben gemaakt. (12) Het tweede praktische bezwaar school in de zorg voor het bewaren van de eenheid in de heterogeen samengestelde katholieke partij én fractie. Een al te openlijk doorgevoerde samenwerking met de PvdA in de Tweede Kamer zou de rechtervleugel, die slechts tijdelijk op de achtergrond was geraakt ten gunste van het meer progressieve deel in de partij, de wind in de zeilen kunnen geven. De visie van Romme om slechts incidenteel en achter de gordijnen van de Kamer overleg te voeren met de PvdA-fractietop - voor zover de uitvoering van het regeringsprogramma dat vereiste - is gezien het briefje van de KVP-fractie aan de PvdA-fractie uit het voorjaar van 1947 de visie van de gehele fractie geworden, toen de rechtervleugel in de KVP zich in begin 1947 had gekristalliseerd rondom de persoon van Ch.J.I.M. Welter. (13) De bezwaren van Welter c.s. betroffen immers niet alleen de richting van de Indië-politiek, maar ook de sociaal-economische politiek die noodzakelijkerwijze uit de samenwerking met de PvdA voortvloeide. De KVP deed er derhalve verstandig aan enig vuurwerk in de Kamer af te steken ten behoeve van enkele groepen, die wellicht gevoelig konden zijn voor de argumenten van Welter: een bestuurder van een katholieke middenstandsorganisatie was immers in het comité van actie van Welter te vinden. In dit kader paste het ad-hoc-meerderheden in de Kamer te zoeken, wat vooral van pas kwam bij de tariefbepalingen in de (bijzondere) belastingwetgeving van de minister van Financiën, dr.P.Lieftinck (PvdA), die in de periode 1947-1948 aan de orde kwam.

Als derde, meer politiek-strategisch, argument tegen het PvdA-voorstel kan bij de KVP-Tweede Kamerfractie de samenstelling van het volgende kabinet een rol hebben gespeeld. De nieuwe structuur van het Koninkrijk ten behoeve van de emancipatie van de delen overzee maakte grondwetsherziening onvermijdelijk. Die structuur was eind 1946 - dank zij het Accoord van Linggadjati en de parlementaire afwikkeling daarvan - bekend geworden. Het wapen van de tegenstanders van deze nieuwe structuur - schending van de grondwet - moest uit handen worden geslagen. De twee-derde meerderheid die voor grondwetsherziening noodzakelijk was zou echter toenadering tot andere partijen, die de Indië-politiek van het kabinet-Beel afkeurden, vereisen. Een exclusieve band tussen KVP en PvdA zou deze toenadering niet hebben bevorderd. Toen in de zomer van 1947 officieel bekend werd gemaakt dat het kabinet-Beel niet de volle rit zou uitzitten, aangezien tussentijdse verkiezingen met het oog op de tweede lezing van de voorgenomen grondwetsherziening zouden worden gehouden, begonnen CHU en liberalen bij te draaien tegenover het kabinet-Beel. Deze groeperingen wisten dat een mogelijke verbreding van de kabinetsbasis kon worden gekoppeld aan hun medewerking in de grondwetsherziening. Zij kwamen tot overeenstemming met de KVP en de PvdA over de tekst van de grondwetsherziening; alleen de

uitersten in de oppositie - ARP en CPN - bleven hardnekkig het regeringsbeleid om uiteenlopende redenen verwerpen. Uitbreiding van de coalitie na de eerstvolgende verkiezingen in de richting van de CHU en de liberalen was vrijwel onafwendbaar, zodat elke poging om de smalle rooms-rode coalitie te continueren bij voorbaat reddeloos verloren was. (14) Zoals die coalitieverbreding vanaf de eerste aanzetten tot reconstructie van het Koninkrijk in het najaar van 1946 te voorzien was, zo was ook te voorzien dat daarin fractieoverleg, zoals door het bestuur van de PvdA-Tweede Kamerfractie nog eens was voorgesteld, niet kon passen en door de nieuwe potentiële partners - die nogal bekend stonden om het onderstrepen van de individuele verantwoordelijkheid van elk Kamerlid zowel binnen de fractie als tegenover de regering - zou worden weggehoond.

Bovengenoemde overwegingen kunnen de doorslag hebben gegeven bij de fractie van de KVP in de Tweede Kamer om definitief elke suggestie tot innige samenwerking tussen de regeringsgezinde fracties af te wijzen. Het kleine briefje van de KVP-fractie kan ook als een eerste teken aan de wand worden gezien dat de KVP als grootste partij en als middenpartij de politieke gang van zaken in de afzienbare toekomst zou kunnen gaan bepalen zonder zich daarbij afhankelijk te voelen van de aard van de betrekkingen met de PvdA. Het Nieuwe Bestand heeft als aanduiding van een bepaald optimisme over het karakter van de samenwerking tussen de grootste confessionele partij en de socialisten mogelijk slechts gegolden voor de totstandkoming van het rooms-rode kabinet-Beel. Uit die tijd dateert ook het oorspronkelijke voorstel van Van der Goes van Naters over de fractiesamenwerking. Realiteitszin en berekening hebben het daarna kennelijk politiek gewonnen: het Nieuwe Bestand was snel versleten; het Nieuwe Realisme deed zijn intrede.

- - - - -

Aantekeningen.

1. Zie voor de NVB en de onderhandelingen over het stembusaccord: Jan Bank, Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volks Beweging (NVB), Deventer 1978, spec.p.212.216, alsook de brochure van de KVP:Samenwerking, 's-Gravenhage 1946, waaraan de citaten over de toekomstige verhouding met de PvdA zijn ontleend (p.36).
2. De uitslag van de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 17 mei 1946 luidde (voor 100 zetels):32 KVP, 29 PvdA, 13 ARP,8 CHU,6 PvdV,10 CPN en 2 SGP. Voor de kabinetsformatie:F.J.F.M.Duynstee, De kabinetsformaties 1946-1965, Deventer 1966, hfdst.I.
3. Zie hiervoor M.van der Goes van Naters, Duynstee en de werkelijkheid, in:Socialisme en Democratie 24(1967),p.805-831, alsook de inleiding van de Nota Samenwerking fracties KVP en PvdA van mr.C.P.M.Romme,d.d. 18 aug.1946, in doos 58 van het archief-C.P.M.Romme in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag.
4. Gegevens over het voorstel-Van der Goes van Naters ontleend aan de Nota-Romme van 18 aug.1946, a.w..
5. De stukken die in deze en volgende paragraaf worden aangehaald zijn te vinden in doos 58 van het archief-Romme. Het hier behandelde thema is ten dele in het kort aangesneden in Jan Bank, Katholieken en de Indonesische Revolutie, Baarn 1983, p.185. M.van der Goes van Naters kan zich deze affaire blijken zijn:Met en tegen de tijd. Herinneringen, Amsterdam 1980, niet herinneren, zie hfdst.VII. De daar beschreven kwestie rond de onderhandelingen over een gezamenlijk urgentieprogram in de eerste helft van 1946 heeft zich in werkelijkheid ietwat anders afgespeeld.
Chris van Esterik en Joop van Tijn in hun:Jaap Burger. Een leven lang dwars (Amsterdam,1984), p.96-97, stippen eveneens dit thema aan. Zij noemen de nota-Romme van augustus 1946 en het voorstel van de PvdA-fractie van maart 1947, maar zij schenken geen aandacht aan de achtergronden van het voorstel-Van der Goes van Naters, van de nota-Romme - overleg over interpellaties e.d. wel wenselijk - en van de afwijzing door de KVP-Tweede Kamerfractie van elk georganiseerd overleg met de PvdA-fractie van april 1947. Evenmin komt bij deze auteurs aan de orde dat in de KVP-fractie over dit thema nogal verschillend werd gedacht en dat externe druk (de groep-Welter), alsmede andere overwegingen de fractie van de KVP op één lijn zal hebben gebracht.
6. Ontleend aan de oorspronkelijke nota-Romme over de fractiesamenwerking van 18 aug.1946. Op 20 aug.1946 is dit stuk in stencilvorm verzonden aan de leden van de KVP-fractie in de Tweede Kamer.
7. J.M.Peters aan C.P.M.Romme d.d. 3 okt.1946. Peters, wonende in Roosteren (Limburg), was hoofd van een lagere school. W.J.Andriessen aan Romme d.d. 7 okt.1946. Andriessen, wonende te Utrecht, bekleedde functies in de katholieke vakbeweging. C.G.Matser aan Romme d.d. 23 aug.1946. Matser werd in het najaar van 1946 benoemd tot burgemeester van Arnhem; hij gold als een van de vernieuwers binnen de KVP. J.G. Stokman aan Romme d.d. 27 sept.1946. Stokman was directeur geweest van de ontwikkelingscentrale van het R.K.Werkliedenverbond en was onder de oorlog - met instemming van het episcopaat - de drijvende kracht geweest achter de herrijzenis van de katholieke politieke partij;hij gold als een van de belangrijkste adviseurs van Romme. De nota Sassen-Van Vliet is ongedateerd. E.M.J.A.Sassen, advocaat en oud-lid G.S. van Noord-Brabant, had in het gijzelaarskamp Beekvliet o.m. met Van der Goes van Naters uitvoerig van gedachten gewisseld over de politieke toekomst van Nederland.Zette zich na de oorlog in voor vernieuwing van het politieke bestel van Nederland (lid Christofgroep;Nederlandse Volksbeweging)en concreet voor de omvorming van de katholieke partij tot gedeconfessionaliseerde middenpartij (dec.1945). In het kabinet-Drees-Van Schaik zou hij korte tijd de portefeuille van Overzeese Gebiedsdelen beheren. F.van Vliet was wethouder te Eindhoven en bestuurder in de katholieke vakbeweging.

8. Deze stukken, gewisseld tussen PvdA- en KVP-Tweede Kamerfractie, in doos 58 van het archief-Romme.
9. Op 24,25 en 26 sept.1947 werd in de Tweede Kamer gediscussieerd over de landbouwprijzen naar aanleiding van de interpellatie van ir.A.Vondeling (PvdA) over de ernstige ongerustheid in landbouwkringen als gevolg van het feit, dat de bedrijfsuitkomsten in vele streken van het land verre ten achter bleven bij de verwachtingen ten tijde van het vaststellen van de prijzen van de belangrijkste producten. Hoewel deze interpellatie was opgezet in overleg met landbouwminister S.Mansholt (PvdA), teneinde het verzet in het kabinet tegen nieuwe (kostbare) prijsafspraken te kunnen breken en de PvdA zich ook te laten profileren als "groene front"-partij - traditioneel waren de confessionele partijen hierin sterk - , is de vage motie-Vondeling (die aanspoorde tot nader kabinetsberaad over de landbouwprijzen) overtroffen door de motie van het KVP-(Groene Front)-Kamerlid J.Groen. Diens motie vroeg concreet om verhoging in enkele sectoren en werd met algemene stemmen aangenomen. Het PvdA-opzetje verviel hiermede grotendeels, al heeft Mansholt van de druk van de Kamer gebruik gemaakt en was het Groene Front gediend met de gehele actie.
10. M.van der Goes van Naters, De leiding van den staat, Haarlem 1945. Zie ook diens Met en tegen de tijd, a.w., p.183-184. Voor de ervaringen van Drees met Van der Goes van Naters' streven:het interview van J.Th.J.van den Berg met W.Drees sr.:Negentig jaar sociaal-democratie in de herinnering van een reformist,in:Socialisme en Democratie 41(1984),p.237-243,spec.243 II.
11. C.P.M.Romme, Nieuwe grondwetsartikelen, Een bijdrage tot herstel en vernieuwing, Amsterdam 1945, spec.p.56-59.
12. Enige wrevel bij de KVP-fractie in de Tweede Kamer over de politieke houding van de PvdA op een aantal punten kan ook wel hebben bestaan en hebben bijgedragen tot het afwijzen van elke vorm van georganiseerd fractieoverleg in coalitieverband. Daarbij moet vooral worden genoemd het geringe begrip van de PvdA voor de KVP-wensen inzake een ruimere annexatie van Duits grondgebied en/of gebruik van Duitse kolen- en kalimijnen, zoals die in het najaar van 1946 naar voren waren gebracht. De KVP kwam geheel alleen te staan tegenover het kabinet, dat in meerderheid slechts zeer beperkte correcties van de grens met Duitsland bij de geallieerde Grote Vier wilde bepleiten. De KVP had daarbij vooral een mogelijke ontplooiing van de - veelal katholieke - grensgebieden in Overijssel, Gelderland en Limburg voor ogen. Zie mijn opstel:Land in zicht,in:Politiek(e) Opstellen (uitgave van het C.P.G.),1982.
13. Het Accoord van Linggadjati (november 1946) werd in de Tweede Kamer (december 1946) door KVP, PvdA en CPN aanvaard na "aankleding" bij de motie Romme-Van der Goes van Naters (inhoud notulen onderhandelingen Linggadjati werden bestanddeel Accoord). Deze poging van Romme om de onvrede over het Accoord,dat de Republiek Indonesia de facto soeverein verklaarde in enkele gebieden onder voorwaarde tot medewerking in Nederlands-Indonesische Unie, bij een deel van de KVP weg te nemen - en het Accoord ook mogelijkerwijze acceptabel te maken voor een deel van de oppositie ter rechterzijde - is slechts ten dele gelukt. Ch.J.I.M.Welter werd de leider van een comité van actie dat ronduit Rijkseenheid (en een andere financieel-economische koers) eiste (januari 1947). Hoewel Romme in een persoonlijke correspondentie met Welter heeft getracht hem van verdere stappen af te houden en de politieke actie (eind juli-begin aug.1947) in Indonesië de wil van de regering liet zien de Rijkseenheid-nieuwe-stijl (Unie en federaal verband in Indië) door te zetten is Welter bij de verkiezingen van 1948 - na negatie van het bisschoppelijk vermaan tot het bewaren van eenheid - met een eigen lijst uitgekomen, waarmee 1 zetel werd veroverd.
14. Bij de kabinetsformatie na de verkiezingen van 7 juli 1948 bleek de fractie van de PvdA in de Tweede Kamer aanvankelijk voortzetting van de smalle rooms-rode coalitie te wensen (fase-Beel als kabinetsformateur). Zie voor deze formatie:Duynstee, Kabinetsformaties a.w.,hfdst.II.